

ΣΥΝΟΨΗ ΕΞΑΜΗΝΙΑΙΑΣ ΕΚΘΕΣΗΣ ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 2016

Κεφάλαιο 1ο: Τρέχουσες Δημοσιονομικές Εξελίξεις

Η εκτέλεση του Προϋπολογισμού: Ιανουάριος - Σεπτέμβριος

Σε σχέση με τις έκτακτες περιστάσεις και συνθήκες που επικράτησαν στην οικονομία το προηγούμενο έτος, η εκτέλεση του Προϋπολογισμού της Γενικής Κυβέρνησης (ΓΚ εφεξής) του 2016 πραγματοποιείται κάτω από πολύ πιο ομαλές συνθήκες. Η ομαλοποίηση των εξελίξεων, σε συνδυασμό με τα αλληπάλληλα δημοσιονομικά μέτρα (συμπεριλαμβανομένων και των παρεμβάσεων στο ασφαλιστικό), που λήφθηκαν διαδοχικά από τον Ιούλιο του 2015 έως τον Ιούνιο του 2016, συνέβαλαν στη βελτίωση των δημοσιονομικών επιδόσεων του 9μήνου καθώς και στην ενίσχυση της προοπτικής για την επίτευξη των ετήσιων στόχων του προϋπολογισμού. **Σημειώνεται, όμως, ότι ορισμένα από τα δημοσιονομικά μέτρα που λήφθηκαν δεν φαίνεται να είναι εναρμονισμένα με άλλους επίσης σημαντικούς στόχους (όπως π.χ. την ομαλοποίηση του χρηματοπιστωτικού συστήματος) και εν γένει δεν είναι προσανατολισμένα προς την επίτευξη του κορυφαίου στόχου που θα πρέπει να είναι η επαναφορά της οικονομίας σε αναπτυξιακή τροχιά.** Όπως αποδεικνύει και η πρόσφατη ελληνική εμπειρία, **καμία δημοσιονομική θέση δεν είναι διατηρήσιμη στη μεσοπρόθεσμη περίοδο εάν συνεχίζεται η ύφεση της οικονομίας.**

Το έλλειμμα της ΓΚ από 1,4% του ΑΕΠ το 2015 μεταστράφηκε σε πλεόνασμα 0,4% φέτος. Αντίστοιχα, το πρωτογενές πλεόνασμα της ΓΚ αυξήθηκε σε 3,0 % του ΑΕΠ, έναντι 1,4% την αντίστοιχη περίοδο του 2015. Η βελτίωση στα αποτελέσματα της ΓΚ οφείλεται κυρίως στην αύξηση των φορολογικών εσόδων (+ 13,1%) καθώς και των ασφαλιστικών εισφορών (+5,6%) του Κρατικού Προϋπολογισμού (ΚΠ), σε σχέση με τις αντίστοιχες εισπράξεις του 2015. Αντίθετα, οι δαπάνες της ΓΚ σημείωσαν άνοδο 4,2% (ή 2.241 εκατ. ευρώ) στο εννεάμηνο. Η άνοδος των δαπανών εντοπίζεται κυρίως στις πληρωμές για αγορά αγαθών και υπηρεσιών και στις μεταβιβάσεις, ενώ οι πληρωμές για συντάξεις, που αποτελούν τα 4/5 των κοινωνικών παροχών, είναι μειωμένες έναντι του 2015. **Επισημαίνεται πάντως ότι οι Οργανισμοί Κοινωνικής Ασφάλισης (ΟΚΑ), η μεγαλύτερη συνιστώσα της ΓΚ μετά τον Κρατικό Προϋπολογισμό (ΚΠ), αντιμετωπίζουν πολύ σημαντικές δυσχέρειες, παρά το γεγονός ότι στο εννεάμηνο τόσο τα έσοδα από τις ασφαλιστικές εισφορές όσο και οι μεταβιβάσεις από τον ΚΠ ήταν αυξημένες, έναντι του 2015.** Είναι χαρακτηριστικό ότι, στο τέλος Σεπτεμβρίου, συνολικά οι ληξιπρόθεσμες οφειλές ΟΚΑ και Νοσοκομείων αντιστοιχούσαν στο 80,4% του συνόλου των οφειλών της ΓΚ.

Το ισοζύγιο του Κρατικού Προϋπολογισμού (ΚΠ εφεξής) παρουσίασε μικρό πλεόνασμα ύψους 593 εκατ. ευρώ ή 0,3% του ΑΕΠ, έναντι ελλείμματος 1.904 εκατ. το 2015 και στόχου για έλλειμμα 3.023 εκατ. ευρώ. Αντίστοιχα, το πρωτογενές πλεόνασμα του ΚΠ διαμορφώθηκε σε 5.441 εκατ. ευρώ, ή 3,1% του ΑΕΠ, έναντι πλεονάσματος 3.072 εκατ. ευρώ το 2015 και στόχου για πρωτογενές πλεόνασμα 1.907 εκατ. ευρώ. Η θετική αυτή εικόνα οφείλεται πρωτίστως στη συγκράτηση των δαπανών του ΚΠ (ΤΠ και ΠΔΕ), έναντι των στόχων (κατά 3.101 εκατ. ευρώ) και κατά δεύτερο λόγο στη μεγάλη υπέρβαση των εσόδων (προ επιστροφών φόρων) του ΤΠ κατά 1.538 εκατ. ευρώ, σε σχέση με το στόχο. Πάντως το πιθανότερο είναι ότι οι τάσεις του 9μήνου θα αναστραφούν μερικώς στο υπόλοιπο του έτους και τα δημοσιονομικά μεγέθη θα προσεγγίσουν τους στόχους.

Τα έσοδα του Τακτικού Προϋπολογισμού (ΤΠ εφεξής) προ επιστροφών φόρων αυξήθηκαν έναντι των αντίστοιχων εισπράξεων του 2015 κατά 9,2% και έφθασαν τα 37.397 εκατ. ευρώ. Η θετική αυτή εξέλιξη οφείλεται σε δύο κυρίως λόγους: αφενός στο γεγονός ότι τα έσοδα του 2015 ήταν ιδιαίτερα χαμηλά, οπότε υπάρχει ένα πολύ σημαντικό “αποτέλεσμα βάσης” και αφετέρου στο πλήθος των φορολογικών μέτρων που ελήφθησαν από τον Ιούλιο του 2015 και μετά. Η αύξηση των εσόδων προήλθε από την άμεση φορολογία (τα έσοδα από την οποία αυξήθηκαν κατά 12,9% σε σχέση με το 2015 και διαμορφώθηκαν στα 14.944 εκατ. ευρώ) και την έμμεση φορολογία (τα έσοδα από την οποία αυξήθηκαν κατά 10,6% σε σχέση με το 2015 και διαμορφώθηκαν στα 18.169 εκατ. ευρώ). Σημειώνεται ότι τα 2/3 της αύξησης αυτής προέρχεται από τον ΦΠΑ, ο οποίος έχει επηρεασθεί ευνοϊκά από (α) τη μετάταξη πολλών αγαθών και υπηρεσιών από το 13% στο 23%, (β) την αύξηση του κανονικού συντελεστή από 1/6/2016 από 23% σε 24%, (γ) την κατάργηση του μειωμένου ΦΠΑ σε πολλά νησιά, (δ) τη συνεχώς αυξανόμενη χρήση πιστωτικών καρτών στις συναλλαγές μετά την επιβολή των ελέγχων στην κίνηση κεφαλαίων (η οποία φαίνεται ότι περιορίσε την φοροδιαφυγή) και (ε) την εντατικοποίηση των ελέγχων από τις αρχές Αυγούστου 2016.

Οι δαπάνες του ΤΠ παρουσίασαν μικρή αύξηση 1,5% έναντι των αντίστοιχων πληρωμών του 2015 και διαμορφώθηκαν σε 34.550 εκατ. ευρώ, ενώ σε σχέση με το στόχο συγκρατήθηκαν κατά 2.472 εκατ. ευρώ. Η συγκράτηση εντοπίζεται σχεδόν εξολοκλήρου στις πρωτογενείς δαπάνες του ΤΠ, οι οποίες όμως σε σχέση με το 2015 αυξήθηκαν κατά 2,2%. Τέλος, οι δαπάνες για τόκους μειώθηκαν κατά 2,6%. Η συγκράτηση των δαπανών του ΤΠ, έναντι του στόχου, αντιστοιχεί στο 45,4% του υψηλού πρωτογενούς πλεονάσματος του ΚΠ που καταγράφηκε στο εννεάμηνο. Είναι κρίσιμο επομένως το εάν η συγκράτηση των δαπανών έχει μόνιμο, διαρθρωτικό χαρακτήρα και θα διατηρηθεί έως το τέλος του έτους.

Ο προϋπολογισμός του Προγράμματος Δημοσίων Επενδύσεων (ΠΔΕ εφεξής) παρουσίασε έλλειμμα ύψους 105 εκατ. ευρώ. Αυτό προήλθε λόγω της υστέρησης

των απολήψεων από τα Ταμεία της Ε.Ε. Πάντως, τόσο τα έσοδα όσο και οι δαπάνες του ΠΔΕ παρουσιάζουν παγίως πολύ μεγάλες διακυμάνσεις εντός του έτους, οπότε οι εξελίξεις του εννεάμηνου δεν αποτελούν ασφαλή ένδειξη για τη διαμόρφωση αυτών σε ετήσια βάση. Σύμφωνα με το Προσχέδιο, το ετήσιο έλλειμμα του ΠΔΕ εκτιμάται σε 2.374, οριακά αυξημένο σε σχέση με τον Προϋπολογισμό του 2016 (2.330 εκατ. ευρώ). Για να επαληθευθεί αυτή η πρόβλεψη, θα πρέπει το τελευταίο τρίμηνο του έτους να πραγματοποιηθούν δαπάνες ύψους 4.069 εκατ. ευρώ και να εισπραχθούν έσοδα 1.800 εκατ. ευρώ.

Εκτιμήσεις για την επίτευξη του δημοσιονομικού στόχου του 2016¹

Αναγκαία συνθήκη για την επίτευξη του δημοσιονομικού στόχου είναι η επιτυχής εκτέλεση του ΚΠ² του 2016 και η διαμόρφωση των ετήσιων μεγεθών σύμφωνα με τις εκτιμήσεις που περιέχονται στο Προσχέδιο του ΚΠ. Επισημαίνεται ότι στο Προσχέδιο εκτιμάται ότι το 2016 θα επιτευχθεί πρωτογενές πλεόνασμα ύψους 0,63% του ΑΕΠ που υπερκαλύπτει τη δέσμευση την οποία έχει αναλάβει η χώρα. Καθώς ο ΠΔΕ, σε ετήσια βάση, δεν αναμένεται να παρουσιάσει αξιόλογες αποκλίσεις, η επιτυχής εκτέλεση του ΤΠ αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την επίτευξη του συμφωνηθέντος πρωτογενούς πλεονάσματος.

Τα ετήσια μεγέθη του ΚΠ (ΤΠ και ΠΔΕ) του έτους 2016 το πιθανότερο είναι ότι θα διαμορφωθούν σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του Προσχεδίου. Οι εκτιμήσεις αυτές είναι συμβατές με την εκτίμηση του στόχου του πρωτογενούς πλεονάσματος (0,63% του ΑΕΠ) καθώς και με την ενδεχόμενη αναστροφή των τάσεων του 9μήνου στα έσοδα και στις δαπάνες του ΤΠ το τελευταίο τρίμηνο του έτους. Υπολογίζεται, μάλιστα, ότι για να μην επιτευχθεί ο ετήσιος στόχος - λόγω π.χ. ενδεχόμενης κάμψης του υψηλού (9,2%) ρυθμού αύξησης των εσόδων του 9μήνου - θα πρέπει στο Δ' τρίμηνο του 2016 τα έσοδα να μειωθούν περισσότερο από 7,8% έναντι των αντίστοιχων εισπράξεων του 2015. Μια τέτοια εξέλιξη συγκεντρώνει μικρές πιθανότητες. Στο σκέλος των δαπανών, δεδομένου ότι τα τελευταία χρόνια το Υπουργείο Οικονομικών φαίνεται να έχει μεγαλύτερες δυνατότητες στενής παρακολούθησης και ελέγχου των δαπανών, σε σχέση με το παρελθόν, η διαμόρφωση των ετήσιων δαπανών του ΤΠ σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του Προσχεδίου συγκεντρώνει μεγάλες πιθανότητες. ***Επισημαίνεται ότι η επιτυχής εκτέλεση του ΚΠ χωρίς αποκλίσεις θα συμβάλει σημαντικά (χωρίς να διασφαλίζει) στην επίτευξη του στόχου για το πρωτογενές πλεόνασμα της ΓΚ το 2016.***

¹Σύμφωνα με την μεθοδολογία Σύμβασης Χρηματοδοτικής Διευκόλυνσης (ΣΧΔ) ο στόχος που έχει τεθεί αντιστοιχεί σε πρωτογενές πλεόνασμα ΓΚ ύψους 0,5% του ΑΕΠ για το 2016.

²Σύμφωνα με το Δελτίο Γενικής Κυβέρνησης (Σεπτέμβριος 2016) ο ΚΠ συγκεντρώνει τα 2/3 σχεδόν των εσόδων και δαπανά τα 3/4 των δαπανών της ΓΚ.

Εκτιμήσεις για την επίτευξη του δημοσιονομικού στόχου του 2017³

Η επίτευξη των δημοσιονομικών στόχων του 2017 εξαρτάται σε σημαντικό βαθμό από μια σειρά προϋποθέσεων και συνθηκών οι περισσότερες από τις οποίες προς το παρόν, δεν έχουν διασφαλισθεί. Η έγκαιρη διαμόρφωση ευνοϊκών συνθηκών και προϋποθέσεων (π.χ. βελτίωση οικονομικού κλίματος, ταχύτατη εκκαθάριση του δανειακού χαρτοφυλακίου των τραπεζών κλπ.) θα αυξήσει τις πιθανότητες επίτευξης των δημοσιονομικών στόχων, και αντιστρόφως.

Η πρόβλεψη για τριπλασιασμό του πρωτογενούς πλεονάσματος ως ποσοστό του ΑΕΠ (αύξηση κατά περίπου 2,2 δισεκ. ευρώ ή 1,8% του ΑΕΠ) εντοπίζεται πρωτίστως στο αποτέλεσμα του ΚΠ, το οποίο βελτιώνεται κατά 2,8 δισεκ. ευρώ περίπου έναντι του 2016. Αντίθετα οι άλλες συνιστώσες της ΓΚ σε εθνικολογιστική βάση, δεν συμβάλλουν στην προβλεπόμενη άνοδο του πρωτογενούς πλεονάσματος.

Συγκεκριμένα, προβλέπεται αύξηση των φορολογικών εσόδων του ΚΠ που προέρχεται κυρίως από τα φορολογικά μέτρα του Μαΐου του 2016, ορισμένα από τα οποία τέθηκαν σε ισχύ την 1^η Ιουνίου 2016 ή πρόκειται να τεθούν από την 1^η Ιανουαρίου 2017. Από το σύνολο των παρεμβάσεων (που καλύπτει 19 μήνες) τα 4/5 περίπου αφορούν φορολογικά μέτρα και μόνο το 1/5 περικοπές δαπανών. Ειδικά τα μέτρα που θα τεθούν σε ισχύ την 1^η Ιανουαρίου 2017 σχεδόν στο σύνολο τους αφορούν φορολογικές ρυθμίσεις.

Η διαφορά στις πολλαπλασιαστικές επιδράσεις των περικοπών δαπανών έναντι των αυξήσεων των φόρων στην πραγματική οικονομία, η προσπάθεια διεύρυνσης της φορολογικής βάσης και περιορισμού της φοροδιαφυγής, η διατήρηση του πυρήνα του κράτους πρόνοιας και ο εφοδιασμός της δημοσιονομικής προσαρμογής με αναπτυξιακά χαρακτηριστικά⁴, επισημαίνονται μεταξύ άλλων ως κρίσιμα θέματα κατά την άσκηση δημοσιονομικής πολιτικής, ιδιαίτερα υπό τις τρέχουσες συνθήκες, οι οποίες επιτάσσουν την ανάγκη διατήρησης της βιωσιμότητας των δημοσίων οικονομικών της χώρας.

³Σύμφωνα με την μεθοδολογία Σύμβασης Χρηματοδοτικής Διευκόλυνσης (ΣΧΔ) ο στόχος που έχει τεθεί αντιστοιχεί σε πρωτογενές πλεόνασμα ΓΚ ύψους 1,75% για το 2017.

⁴Σε σχετικό παράθεμα της Έκθεσης αξιολογείται ο βαθμός επίτευξης των στόχων δημοσιονομικών προσαρμογών, οι οποίες έλαβαν χώρα στο παρελθόν.

Κεφάλαιο 2ο: Μακροοικονομικές Εξελίξεις και Προοπτικές

Αξιολόγηση των μακροοικονομικών προβλέψεων⁵

Οι μακροοικονομικές προβλέψεις-στόχοι για την πορεία του ΑΕΠ θεωρούνται ασφαλώς επιτεύξιμοι για το 2016, ενώ η επίτευξη των στόχων για το 2017 είναι εφικτή υπό προϋποθέσεις. Για το 2016, ο στόχος είναι εντός των ορίων στα οποία κατέληξε η οικονομετρική ανάλυση του ΕΔΣ, καθώς και αυτών που προκύπτουν από τη σύγκριση των εκτιμήσεων εγχωρίων και διεθνών φορέων πρόβλεψης (επίσημων ευρωπαϊκών φορέων, ιδιωτικών χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων, κ.α.). Όσον αφορά το 2017, υπάρχει συνολική πεποίθηση τόσο από τους διεθνείς, όσο και από τους εγχωρίους φορείς ότι το 2017 θα είναι το πρώτο έτος ισχυρής ανάκαμψης (πάνω από 2%) έπειτα από μια οκταετία ύφεσης (με εξαίρεση την αναμικτή ανάκαμψη του 2014).

Το σενάριο για την πορεία του ΑΕΠ το 2016 και 2017 δεν μεταβλήθηκε παρά την επί τα χείρω αναθεώρηση των στοιχείων για την ιδιωτική κατανάλωση και την απασχόληση το 2015. Η πρόσφατη αναθεώρηση των στοιχείων από την Ελληνική Στατιστική Αρχή οδήγησε σε μικρή επί τα χείρω αναθεώρηση των εκτιμήσεων για την εξέλιξη της απασχόλησης, η οποία φαίνεται να αντισταθμίζεται από τη σημαντική αναθεώρηση των επιδράσεων του εξωτερικού τομέα προς το ευνοϊκότερο, με αύξηση των εξαγωγών κατά 0,8% του ΑΕΠ (έναντι μείωσης -6,3%, όπως προβλεπόταν στο Προσχέδιο του Κρατικού Προϋπολογισμού) και αύξηση των εισαγωγών κατά 2,7% (σχετικά μικρότερη έναντι μείωσης -2,6%, σύμφωνα με το Προσχέδιο).

Η μεγάλη αύξηση του ΑΕΠ για το 2017 προβλέπεται να προέλθει κυρίως από τις συνιστώσες των ιδιωτικών επενδύσεων καθώς και του εξωτερικού τομέα (κυρίως των εξαγωγών) της οικονομίας, χωρίς πάντως να υπάρχουν ακόμη σαφείς ενδείξεις για τον χρόνο ενεργοποίησης των ισχυρών αυτών δυνάμεων αναστροφής. Επιφυλάξεις εκφράζονται ως προς το χρόνο αισθητής βελτίωσης του οικονομικού κλίματος, χαλάρωσης των περιορισμών στην κίνηση κεφαλαίων και ένταξης της χώρας στο πρόγραμμα ποσοτικής χαλάρωσης της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας. Τα ανωτέρω εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από την έκβαση της 2ης αξιολόγησης του δανειακού προγράμματος της χώρας καθώς και των διεθνών εξελίξεων πάνω στο ζήτημα της διευθέτησης του εξωτερικού χρέους της χώρας. Σημειώνεται ότι σύμφωνα με υπολογισμούς του ΕΔΣ η επίδραση του αποτελέσματος βάσης (carry over) δεν φαίνεται να εξαντλείται επαρκώς εντός του 2016 ώστε να μην κληροδοτήσει μια αρνητική τάση το 2017.

⁵ Οι στόχοι - προβλέψεις του μακροοικονομικού σεναρίου του ΥΠΟΙΚ αντιστοιχούν, σε όρους ετήσιας μεταβολής του πραγματικού ΑΕΠ, σε -0,3% για το 2016 και 2,7% για το 2017.

Εκφράζονται σοβαρές επιφυλάξεις ως προς την προβλεπόμενη αύξηση της ιδιωτικής κατανάλωσης το 2017, δεδομένης της συνεχούς εφαρμογής επιβαρυντικών δημοσιονομικών μέτρων και της τρέχουσας έλλειψης χρηματοδότησης επιχειρήσεων και νοικοκυριών στην οικονομία. Ιδιαίτερα, εκφράζονται επιφυλάξεις ως προς την επάρκεια των παραγόντων του ευνοϊκού σεναρίου, όπως οι πληρωμές των ληξιπρόθεσμων υποχρεώσεων του Δημοσίου προς ιδιώτες και η αύξηση της απασχόλησης μέσω νέων θέσεων εργασίας που θα δημιουργηθούν στο πλαίσιο ενός νέου αναπτυξιακού - παραγωγικού προτύπου, το οποίο θα υιοθετήσει η ελληνική οικονομία.

Η ανάκαμψη των εξαγωγών και των εισαγωγών το 2017 θεωρείται εύλογη. μετά από τις σημαντικές μειώσεις που υπέστησαν κατά το προηγούμενο διάστημα εξαιτίας των περιορισμών στην κίνηση κεφαλαίων, της πτώσης των μεταφορικών ναύλων, αλλά και της οικονομικής κρίσης που περιόρισε τις εισαγωγές. Επισημαίνεται ότι η επικείμενη οικονομική ανάκαμψη θα πρέπει να συνδυαστεί με μεταβολή του εισαγωγικού - εξαγωγικού προφίλ της χώρας, ώστε να αποφευχθεί η διόγκωση μελλοντικών εμπορικών ελλειμμάτων, η οποία υποσκάπτει τις προσπάθειες διατήρησης του εξωτερικού χρέους της χώρας σε διαχειρίσιμα - βιώσιμα επίπεδα.

Επισκόπηση των μακροοικονομικών κινδύνων

Πηγές μακροοικονομικού κινδύνου εντοπίζονται (α) στην διαδικασία εξυγίανσης των χαρτοφυλακίων των ελληνικών χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων και την επέκτασή τους στην οικονομία, (β) στην υλοποίηση των διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων που θα συμβάλλουν και στη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας, (γ) στην προσέλκυση επενδυτικών κεφαλαίων (δ) στη διασφάλιση του αξιόχρεου και της βιωσιμότητας του δημόσιου χρέους (ε) στη συνέχιση της πορείας δημοσιονομικής προσαρμογής και (στ) στη διατήρηση της κοινωνικής συνοχής. Θετική ή αρνητική έκβαση των εξελίξεων στα ανωτέρω ζητήματα είναι δυνατό να προκαλέσει σημαντικές αποκλίσεις από το προβλεπόμενο μακροοικονομικό σενάριο, γι' αυτό απαιτείται η εξάντληση της επιρροής της ασκούμενης οικονομικής πολιτικής χωρίς καθυστερήσεις στην εφαρμογή των χρονοδιαγραμμάτων. Ιδιαίτερα η διασφάλιση του αξιόχρεου της χώρας απαιτεί ομαλότητα στις διαβουλεύσεις με τους διεθνείς πιστωτές. Θετική εξέλιξη στην πορεία των συζητήσεων για την αναδιάρθρωση του δημοσίου χρέους θα επαναφέρει σε μεγάλο βαθμό την επενδυτική εμπιστοσύνη. Ωστόσο, το αποτέλεσμα των διεθνών διαβουλεύσεων εξαρτάται και από εξωγενείς παράγοντες, όπως η συνεργασία των ευρωπαϊκών εταίρων.

Ως ιδιαίτερα κρίσιμη αξιολογείται η επίδραση εξωτερικών παραγόντων, όπως (α) η απόφαση του Ην. Βασιλείου για έξοδο από την Ε.Ε., (β) οι αποκλίσεις από την

εφαρμοζόμενη συμφωνία Ε.Ε. - Τουρκίας για το προσφυγικό ζήτημα και (γ) οι διεθνείς εντάσεις και οι διακρατικές συγκρούσεις στην Αν. Μεσόγειο και τη Μέση Ανατολή. Οι επιπτώσεις του "Brexit" στην ελληνική οικονομία (μέσω αναταράξεων στο διεθνές χρηματοπιστωτικό περιβάλλον και στο ενδοκοινοτικό εμπόριο) αναμένονται να γίνουν περισσότερο αισθητές όσο προχωρεί η διαδικασία εξόδου του Ην. Βασιλείου. Κρίσιμος παράγοντας θεωρείται η έγκαιρη προετοιμασία της Ε.Ε. για την αντιμετώπιση των ζητημάτων που θα προκύψουν, όπως π.χ. η έγκαιρη θωράκιση του ευρωπαϊκού τραπεζικού συστήματος τραπεζών (αντιμετώπιση κρίσεων τύπου Deutsche Bank). Αναφορικά με τις εξ Ανατολής γεωπολιτικές εξελίξεις, οι πιθανές επιδράσεις τους μπορούν να είναι άμεσες στον εξωτερικό τομέα της οικονομίας (άμεσες ξένες επενδύσεις, τουρισμός, κλπ.). Επίσης μπορούν να επεκταθούν σε διεθνές πολιτικό επίπεδο και να διαταράξουν τις ευρύτερες γεωπολιτικές ισορροπίες. Σημαντικές άλλωστε μπορεί να είναι οι επιπτώσεις τους στην ενεργοποίηση πρόσθετων μεταναστευτικών - προσφυγικών ρευμάτων.